

# **УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП**

## **ФАКУЛТЕТ ЗА ТУРИЗАМ И БИЗНИС ЛОГИСТИКА**



**Мимоза Серафимова,  
Билјана Петревска, Златко Јаковлев, Цане Котески, Александра Жежова**

# **СОВРЕМЕНИ ПРЕДИЗВИЦИ НА ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО И ТУРИЗМОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**



Мимоза Серафимова,  
Билјана Петревска, Златко Јаковлев, Цане Котески, Александра Жежова

**СОВРЕМЕНИ ПРЕДИЗВИЦИ НА ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО И ТУРИЗМОТ  
ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

**Автори**

Мимоза Серафимова,  
Билјана Петревска, Златко Јаковлев, Цане Котески, Александра Жежова

**СОВРЕМЕНИ ПРЕДИЗВИЦИ НА ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО И  
ТУРИЗМОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

**Рецензенти:**

Проф. д-р Никола Димитров  
Доц. д-р Мичо Апостолов

**Лектор:**

Слаѓан Спасовски

**Техничко уредување:**

Мимоза Серафимова

CIP - Каталогизација во публикација  
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски",  
Скопје

334.722(497.7)  
338.48(497.7)

СОВРЕМЕНИ предизвици на претприемништвото и туризмот во  
Република  
Македонија [Електронски извор] / Мимоза Серафимова ... [и др.]. -  
Штип : Универзитет "Гоце Делчев", Факултет за туризам и бизнис  
логистика, 2016

Начин на пристап (URL): <http://e-lib.ugd.edu.mk/naslovna.php>. -  
Текст во ПДФ формат, содржи 123 стр.. - Наслов преземен од екранот.  
- Опис на изворот на ден 04.04.2016. - Авторы: Мимоза Серафимова,  
Билјана Петревска, Златко Јаковлев, Цане Котески, Александра  
Жежова.  
- Библиографија кон главите

ISBN 978-608-244-300-3  
1. Серафимова, Мимоза [автор]  
а) Претприемништво - Македонија б) Туризам - Македонија  
COBISS.MK-ID 100896522

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП  
ФАКУЛТЕТ ЗА ТУРИЗАМ И БИЗНИС ЛОГИСТИКА



Мимоза Серафимова,  
Билјана Петревска, Златко Јаковлев, Цане Котески, Александра Жежова

**СОВРЕМЕНИ ПРЕДИЗВИЦИ  
НА ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО  
И ТУРИЗМОТ ВО РЕПУБЛИКА  
МАКЕДОНИЈА**

ШТИП, 2016

## ПРЕДГОВОР

Монографијата „СОВРЕМЕНИ ПРЕДИЗВИЦИ НА ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО И ТУРИЗМОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА“ е систематски и логички подреден труд, напишана со јасен и разбирлив јазик. Ракописот методолошки е структуриран во пет глави, а во секоја од нив се разработени основните поставки, потребата и значењето на претприемништвото и туризмот во Република Македонија, поткрепени со истражувачки податоци и анализи од релевантни институции.

Секоја глава започнува со кратко информативно појаснување за точките кои ја обработуваат главната тема понудена како глава. На крајот на ракописот, соодветно се нотираат библиографските единици кои се цитирани во текстот, а се однесуваат на монографски единици, периодични списанија, статии, извештаи и интернет страници.

Оттука, трудот се состои од пет глави кои ги покриваат најзначајните теми кои авторите сметаат дека се од особено значење од оваа област за Република Македонија.

Првиот дел, насловен како **„ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА - СОСТОЈБИ И ПРЕДИЗВИЦИ“** од авторот доц. д-р Мимоза Серафимова ги третира аспектите кои се однесуваат на запознавање со некои карактеристики на малите и средните претпријатија, развојот на претприемништвото и женското претприемништво во Македонија поддржано со значителен број статистички показатели.

Вториот дел, **„ПРИДОНЕСОТ НА ТУРИЗМОТ ВО РЕГИОНАЛНИОТ РАЗВОЈ: АНАЛИЗА НА ИСТОЧНИОТ РЕГИОН ВО МАКЕДОНИЈА“** од авторот проф. д-р Билјана Петревска го разгледува туризмот како важен фактор за регионален развој, истакнувајќи ги позитивните економски влијанија кои ги предизвикува на локално, регионално и национално ниво, од аспект на креирање нови работни места и намалување на невработеноста.

Третиот дел, **„СОВРЕМЕНИ ТРЕНДОВИ ВО ТУРИЗМОТ“**, од авторот проф. д-р Златко Јаковлев го претставува туризмот како една од најзначајните активности за економскиот раст и развој на Република Македонија, а неговото менаџирање како аспект од круцијална важност за сите кои на непосреден или посреден начин се инволвирани во туризмот.

Четвртиот дел, **„ДЕТЕРМИНИРАЊЕ НА ТУРИСТИЧКИ НАСТАНИ ВО ИСТОЧНИОТ РЕГИОН НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА“** од авторот проф. д-р Цане Котески ги обработува природно географските карактеристики на Источниот плански регион, местоположба, релјеф, клима, природни ресурси, вегетација, фауна-шуми, минерални ресурси, природно и културно – историско наследство и заштита на животната средина.

Петтиот дел насловен како **„КОМУНИКАЦИСКИТЕ ДОСТИГНУВАЊА ВО ФУНКЦИЈА НА СОВРЕМЕНИОТ ТУРИЗАМ“** од авторот доц. д-р Александра Жежова ја појаснува значајноста на работењето на субјектите од туристичкиот сектор, но и на самите туристи, низ ситуацијата во која потенцијалните туристи ги примаат информациите за туристичките понуди, но и процесот на одлучување, кој доведува до прифаќање или одбивање на новите туристички понуди или идеи.

Трудот претставува научен материјал со висок квалитет кој може да го користат студентите и сите кои работат на проблематика која е блиска со претприемништвото, односно со туризмот и нивните развојни аспекти во изработка на своите проектни и дипломски трудови.

Монографијата, според содржината и начинот на разработката, е приказ на оригинално разработени теоретски аспекти и примери за начини за реализирање ефективен претприемнички процес и понудени аспекти во однос на природно географските карактеристики, вработеноста, комуникацијата и предизвиците на новото време согледани низ призмата на туризмот во Република Македонија. Воедно, покрај големиот број компаративни пристапи на третираните проблематики, направени термилошки и просторно, овозможува постигнување на поголема ефикасност и ефективност и нудење на решенија за прашања со кои се сретнуваат идните менаџери кои своите стручни компетенции ги усовршуваат токму на студиските насоки на факултетот за Туризам и бизнис логистика.

Научната и практичната цел на авторите е овој труд со исклучителна вредност да им овозможи на студентите од Факултетот за туризам и бизнис логистика да ги прошират своите знаења кои се однесуваат на современиот приод кон претприемништвото и туризмот, кои во услови на општествени промени треба и мора брзо да се менуваат и прилагодуваат, со што ќе стекнат и сознанија за овие мошне значајни и исклучителни области во развојот на Република Македонија. Текстот на монографијата е стручно и стилски изедначен и едноставен за читање. Со прецизно и логичко изразување, со изразен методолошки пристап, авторите опфатиле и прикажале голем број прашања кои се релевантни за оваа широка и силно издиференцирана област на истражување.

Авторите

---

**Билјана ПЕТРЕВСКА**

Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Македонија  
biljana.petrevska@ugd.edu.mk

## **ПРИДОНЕСОТ НА ТУРИЗМОТ ВО РЕГИОНАЛНИОТ РАЗВОЈ: АНАЛИЗА НА ИСТОЧНИОТ РЕГИОН ВО МАКЕДОНИЈА**

### **1. ВОВЕД**

Поради многубројните влијанија што ги има, туризмот станува сè поважен фактор за регионален развој. Во прв план се истакнуваат позитивните економски влијанија кои ги предизвикува на локално, регионално и национално ниво. Особено во местата кои се туристички развиени, дава можност за креирање нови работни места и намалување на невработеноста. Во случај пак да се работи за помалку развиени подрачја, тогаш туризмот им овозможува интегрирање на помалку развиените региони давајќи можност за еднаков пристап, за економски раст и развој. Оттука, се настојува туризмот да се развива во сè поголема мерка најпрво преку подобрување на конкурентноста, а потоа и преку обезбедување одржлив и урамнотежен туристички развој на регионално и национално ниво. Последователно, за регионалниот развој на туризмот се вели дека предизвикува економски раст преку создавање нов динамичен развој. Во развиените земји, тој придонесува за подобро користење на земјиштето преку плански развој на урбанизацијата и преку привлекување посетители и туристи во региони во кои се развива туризмот. Сепак, потребно е да бидат дефинирани одредени насоки за туристичкиот развој, со цел да се заштитат ресурсите, да се обезбеди комплементарност помеѓу регионите и да се дефинираат туристичките центри. Истовремено, туристичкиот развој во помалку развиените области овозможува развој на периферните делови, спречува миграција на локалното население, ја подобрува инфраструктурата и иницира спроведување активности коишто овозможуваат просперитет на регионот и земјата во целина.

Многубројните промени во окружувањето иницираат создавање нов амбиент и нови предизвици за сите извршители задолжени за развојот на туризмот. Тоа го наметнува прашањето за дефинирање нови иновативни предуслови и генерални насоки за туристичкиот

развој. Независно од формата, туризмот има многу економски и социјални влијанија кои се чувствуваат на регионално и локално ниво. Оттука, некои региони се под силно влијание на развојот на туризмот, како крајбрежниот регион Емилија-Ромања (*Emilia-Romagna*) во Италија, планинскиот регион Валис (*Valais*) во Швајцарија, урбаниот и историски регион Ил д Франс (*Ile-de-France*) во Франција, или пак региони богати со исклучителни природни убавини како Квебек (*Quebec*) во Канада или Аризона (*Arizona*) во САД. Истовремено, регионите што имаат различни карактеристики, може да профитираат од развојот на туризмот. Во таа насока тие можат да развиваат рурален туризам или да промовираат зелен туризам како во Квинсленд (*Queensland*) Австралија, изолиран туризам како во Гренланд (*Greenland*) Данска, или региони што поминуваат низ индустриска реконструкција како во Нор па д Кале (*Nord-Pas-de-Calais*) Франција.

Ова истражување ги појаснува влијанијата на туризмот врз регионалниот развој во Македонија преку анализа на неколку основни економски параметри и туристички индикатори. Во насока на остварување на оваа цел, направена е анализа на Источниот регион во Македонија. Поконкретно, студијата прави споредба помеѓу осумте плански региони од туристичка гледна точка. Податоците се обезбедени од секундарни извори т.е. од различни публикации на Државниот завод за статистика, кои се однесуваат за периодот 2003-2013 година. Резултатите укажуваат дека и покрај многубројните потенцијали кои ги има Источниот регион за развој на различни видови туризам, а во прва мерка туризмот на настани (*event tourism*), сепак бележи многу скромн туристички развој.

Методолошки, трудот е составен од неколку целини. Покрај воведниот дел, во втората точка даден е осврт на литература во која се разработени прашањата за поврзаноста меѓу туристичкиот, економскиот и регионалниот развој. Третата точка дава краток приказ на легислативата и институционалната рамка која го третира регионалниот развој во Македонија. Воедно во овој дел се прикажани и стилизирани податоци за Источниот регион. Во четвртата точка е појаснета применетата методологија на истражувањето, додека петтата точка ги содржи резултатите и дискусијата од добиените сознанија. Заклучоците и препораките за унапредување на туристичкиот развој во Источниот регион во Македонија се презентирани во последниот дел.

Придонесот на овој труд е во фактот што со него се надополнува академската работа во Македонија која ја разработува оваа проблематика. Може да се каже дека регионалниот развој на туризмот во Македонија е скромно истражен, со одредени исклучоци (Petrevska, 2012; Petrevska & Manasieva Gerasimova, 2012; Petrevska & Nestoroska, 2015). Сепак, во овој контекст неминовно мора да се спомене и големиот придонес на резултатите од истражувањата спроведени од Dimitrov & Petrevska (2012), Јеремиќ (1971), Мариноски (1998), Панов (1972), Petrevska & Dimitrov (2013) и Стојмилов (1993). Во нив, низ различни пристапи и гледишта се појаснува прашањето за руралниот туризам во Македонија преку територијална поделба на региони, зони и подрачја. Од друга страна, мал е бројот на трудови во кои се акцентира потребата од примена на концептот на туристичко планирање во Македонија (Petrevska, 2011).



## 2. ОСВРТ НА ЛИТЕРАТУРА

Прашањето за односот помеѓу туристичкиот развој и економскиот развој е дискутирано од голем број автори. Некои од нив се залагаат и го одобруваат конвенционалниот пристап (Stabler et al., 2010; Sharpley & Telfer, 2002), додека други акцентот го ставаат на факторите што го определуваат местото и имаат огромно влијание врз туристичкиот развој (Raina & Agarwal, 2004). Воедно, многу автори вниманието го имаат насочено кон помалку развиените земји и улогата што туризмот ја има кај нив, елаборирајќи ги предизвиците со кои се среќаваат при настојувањето да се развијат со помош на туризмот (Huybers, 2007; Telfer & Sharpley, 2008). Друга група автори се покритични, укажуваат на неопходноста од дефинирање мултидимензионална рамка при набљудување на комплексната природа на туристичкиот развој (Babu et al., 2008; Ramos & Jiménez, 2008).

Во последните дваесеттина години, се појавија големи регионални разлики во квалитетот на живеењето особено во транзициските економии (Bartlett et al., 2010). Последователно, истражувачите своето внимание го посветија кон економските потенцијали на туризмот (Butler et al., 1998; Hall & Jenkins, 1998; Jenkins et al., 1998). Bessière (1998) ја истакнува важноста за развој на туристичкиот производ како можност за унапредување на економијата на земјата. Други автори пак, го истражуваат современото прашање и причините за туристички развој како стратегија за урбана ревитализација (Pearce & Butler, 2002) како и осознавање на основите за подобро интегрирање на туризмот во стратегиите за регионален развој (Sharma, 2004). Уште повеќе, се дебатираат и прашањата за иновирање на политиките за спроведување активности во регионите заради постојан раст на туристичкиот сектор (Giaoutzi & Nijkamp, 2006). Дополнително, бидејќи туризмот и регионалниот развој се тесно поврзани, регионалните и локалните власти имаат пресудна улога во креирањето политики и организирањето туристички развој (Constantin, 2000).

Во последните децении, сè попопуларен станува руралниот туризам особено во меѓународни рамки. Ова е особено значајно бидејќи руралниот туризам веќе има одиграно важна улога во развојот на одделни рурални зони кои не беа доволно економски и социјално развиени (Blaine & Golan, 1993; Chuang, 2010; Derno, 1991; Hall & Richards, 2002; Ploeg & Renting, 2000; Ploeg et al., 2000; Roberts & Hall, 2001; Simpson, 2008).

Понатаму, голем е бројот на трудови во кои се настојува да се квантифицира придонесот на туризмот. Сепак, најголем дел од нив се однесуваат на анализа на економските влијанија на туризмот (Babu et al., 2008; Crompton, 1993; Huyberg, 2007; Lundberg et al., 1995; Ramos & Jiménez, 2008; Stabler et al., 2010). Во таа насока, анализата на економските влијанија овозможува следење на потрошувачката поврзана со туристичка активност во регионот со цел да се идентификуваат промените во платите, даноците, приходите, вработувањето и сл. За таа цел се применуваат различни методи, меѓу кои најчесто се применува анкетирање на

потрошувачката на посетителите, анализа на секундарни податоци, економски модели, инпут-аутпут модели и мултипликатори (Frechtling, 1994). Имајќи предвид дека економскиот развој претставува само еден дел од комплексниот систем познат како човечки развој, произлегува дека економскиот развој неминовно води до човечкиот развој и квалитет на живеењето (Osberg & Sharpe, 2003). Оттука, човечкиот развој или подигањето на квалитетот на живеење е основна цел на економскиот развој (Hayami & Godo, 2005; Kanbur, 2003).

Во таа насока, постигнатиот економски и човечки развој може да се измери и искаже низ различни индикатори (Cypher & Dietz, 2009; Grabowski et al., 2007; Soubbotina, 2004; Todaro & Smith, 2009):

- (I). Индикатори за агрегатна вредност: динамиката и брзината на развојот на вкупното производство; бруто домашниот производ (БДП); стапката на раст на БДП; стапката на штедење; индексот на инвестициите; итн.;
- (II). Природни индикатори: степенот на развој на инфраструктурата; степенот на биолошката исхранетост на населението; итн.;
- (III). Социјални индикатори: здравјето; степенот на образование; социјалната заштита; работните услови; вработувањето; итн.

### 3. ПРИДРУЖЕН МАТЕРИЈАЛ

Како и во многу други земји, и во Македонија постојат регионални нееднаквости кои сè повеќе се интензивираат. Особено за време на транзицијата во деведесеттите години, овие регионални нееднаквости ескалираа придружени од низа негативни неекономски фактори. Како последица на тоа, приходите по глава на жител во главниот град се повеќекратно поголеми споредено со другите градови, со што Скопје стана главен центар на развојот. И додека другите региони имаат секундарни центри на развој, сепак тие се неспоредливи и не можат да се натпреваруваат со главниот град на Македонија. Последователно, таквиот начин на моноцентричен развој ги продлабочи големите разлики во квалитетот на живеењето меѓу останатите региони.

За таа цел, по завршувањето на воениот конфликт во 2001 година, започна процесот на децентрализација и дефинирање на политиката за регионален развој. Целта беше намалување на разликите во природните, економските, демографските социјалните и инфраструктурите карактеристики на општините. Така, донесена е Номенклатура на територијални единици за статистика (NUTS) со цел да се обезбеди единствена и унифицирана поделба на територијалните единици на регионално ниво. Формирани се региони врз основа на географските услови, населението, социо-економските услови, сообраќајните услови, историските и просторните услови. Поконкретно, Евростат (статистички уред на Европската комисија) ја воспостави оваа класификација како основа за прибирање, обработка и публикување регионална статистика. Оваа статистика е исклучително важна за дизајнирањето регионална политика на земјата, која потоа се интегрира во планирањето и развојот на

регионалната политика на Европската Унија. Но и покрај заложбите, не беа опфатени многубројни прашања од витално значење за надминување на основните нееднаквости помеѓу регионите.

Во 2004 година е донесен Законот за територијалната организација на локалната самоуправа на Република Македонија, а во 2007 година Законот за регионален развој. Со овие закони се поставија основите за креирање регионална политика усогласена со стандардите на Европската Унија. Поконкретно, со оваа легислатива, на институционален начин се предвиде надминување на многубројните проблеми предизвикани од доцнењето на развојот на одделните региони во Македонија. Последователно, се формира Советот за рамномерен развој (Council for Equal Development) со мандат да ја координира регионалната развојна политика. Уште повеќе, се формира Советот за развој на планските региони (Council for the Development of the Planning Regions) како тело задолжено за имплементација на политиката на секој плански регион. Поранешната Агенција за развој на неразвиените подрачја се трансформира во Биро за регионален развој (Regional Development Bureau), а Националната стратегија за одржлив развој и Националната стратегија за регионален развој (Влада на РМ, 2009а и 2009б) дефинираа можности за ревитализација на многубројните неразвиени подрачја во Македонија. Во таа насока е и ревидираната Национална стратегија за развој на туризмот (Влада на РМ, 2012) која дава препораки за туристичкиот развој и идентификува пет стратегиски кластери како рамка за развој на македонскиот туризам.

Поради потребата од усогласување на домашното со законодавството на ЕУ, Македонија почна да ја применува класификацијата NUTS од 2007 година. Така, на регионалното ниво 3, се утврдени осум плански (статистички) региони: Вардарски, Источен, Југозападен, Југоисточен, Пелагониски, Полошки, Североисточен и Скопски регион (слика 1). Овие региони служат како основни единици за планирање на развојот и имаат свои развојни проблеми според карактеристиките. Поконкретно, нивната задача е да се грижат за спроведувањето на процесот на планирање и имплементацијата на конзистентен регионален развој. Истовремено, овие региони се грижат за хармонизација на регионалната политика на Македонија со регионалната политика на ЕУ. Секој регион има Центар за развој чија основна мисија е да спроведува активности поврзани со развојот на секој односен регион.



Слика 1. Статистички региони во Македонија

Искуството на земјите од Централна и Источна Европа покажува дека не постои обврска од Европското законодавство според која статистичките територијални единици треба да се совпаднаат со постоечката административна организација на земјата. Сепак, од практични причини поради достапност на податоците, креирањето на статистичките единици ја следи границата на постоечките административни единици, и обично се ревидира согласно административната реформа на земјата. Статистичките плански региони се формирани поради планирање на регионалниот развој и за реализирање мерки и инструменти за промовирање урамнотежен регионален развој. Што се однесува до туристичкиот развој на поодделните региони во Македонија, податоците покажуваат дека Источниот регион бележи многу скромни резултати.

#### 4. МЕТОДОЛОГИЈА

Ова истражување настојува да даде подетално објаснување за придонесот на туризмот во регионалниот развој на Македонија, преку анализа на Источниот регион. Спроведени се различни видови анализи врз основа на стилизирани податоци добиени од секундарни извори, генерално покривајќи го периодот од 2003 до 2013 година. Споредбените анализи се однесуваат на прашањата за туристичките текови (број на доаѓања и ноќевања на туристите), сместувачките капацитети (број на хотелски соби и легла) и различни социо-економски индикатори (БДП, невработеност, вработеност, стапка на активни претпријатија и сл.). Истовремено, почитувани се дел од основните фактори прикажани во табелата бр. 1, кои се предуслов за идентификување на економските влијанија на туризмот врз регионалниот развој.

Табела бр. 1. Економски влијанија на туризмот врз регионалниот развој

Фактори	Извори	Влијанија	Параметри и стандарди
<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Цени</li> <li>○ Вработеност</li> <li>○ Инвестиции</li> <li>○ Увоз</li> <li>○ Потрошувачка</li> <li>○ Надворешна трговија</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Фискални</li> <li>○ Финансиски</li> <li>○ Инфраструктура</li> <li>○ Маркетинг</li> <li>○ Трговија</li> <li>○ Поттикнувања</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Директни, индиректни и индуцирани промени во економските фактори</li> <li>○ Мултипликативни</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Невработеност</li> <li>○ Инфлација</li> <li>○ Просечна неделна заработувачка</li> <li>○ Девизни курсеви</li> <li>○ Мултипликатор, итн.</li> </ul>

Извор: Atherton (1992: 294).

## 5. АНАЛИЗА, РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Табелата бр. 2 ги прикажува бројот на доаѓања на туристите по статистички региони, во периодот 2003-2013 година. Се забележува дека апсолутна доминација има Југозападниот регион кој во просек опфаќа 247 644 туристи (43.8%) или речиси половина од вкупниот број туристи кои ја посетиле Македонија во анализираниот период.

Анализата на Источниот регион покажува поразителни резултати кога станува збор за негова посетеност со туристите. И покрај позитивниот тренд на пораст на вкупниот број туристи од година во година, кој од 8 602 туристи во 2003 година се зголемил за 2,5 пати на 20 747 туристи во 2013 година, сепак учеството во вкупната маса туристи што ја посетиле Македонија е многу скромно. Имено, Источниот регион учествува со 1,8-3% во вкупниот број туристи регистрирани во Македонија во периодот 2003-2013 година, или просечно 2,2%. Тоа е за 9,8 пати помалку споредено со Скопскиот регион кој е втор регион во Македонија по туристичка развиеност, и 16,6 пати помалку споредено со Југозападниот регион кој е лидер во туристичкиот развој на Македонија и претставува добар пример за останатите региони.

Табела бр. 2. Туристи по статистички региони во Македонија 2003-2013

Година/Регион	Вардарски	Источен	Југозападен	Југоисточен	Пелагониски	Полошки	Североисточен	Скопски
2003	12 698	8 602	241 380	35 313	63 689	16 255	4 540	100 674
2004	8 334	9 865	222 950	44 094	56 710	22 679	3 373	97 010
2005	7 564	9 377	236 434	61 851	58 553	20 555	3 672	111 700
2006	8 173	12 069	233 218	58 577	51 970	21 890	2 433	111 143
2007	8 419	10 813	255 257	66 043	51 715	17 188	3 657	123 120
2008	7 799	13 739	276 669	84 031	63 325	19 153	3 395	138 209
2009	9 448	12 680	257 480	90 998	50 740	31 596	3 560	131 268
2010	10 572	13 054	234 665	84 856	69 712	31 828	3 098	138 456
2011	12 086	13 615	249 746	108 555	76 469	29 153	3 803	154 163
2012	15 867	18 865	251 462	106 978	72 054	29 884	4 446	164 077
2013	17 196	20 747	264 826	109 982	70 312	30 823	5 584	182 324

Извор: Државен завод за статистика (различни години).

Во табелата бр. 3 се прикажани податоци за остварениот број ноќевања на туристите по статистички региони за периодот 2003-2013 година. И во овој случај, според овој параметар се заклучува дека Југозападниот регион има водечка улога. Имено, во овој регион во просек се регистрирани 1 263 750 или 61,5% што е дури 39,5 пати повеќе споредено со Источниот регион. Учеството на Источниот регион во вкупно регистрираните ноќевања во Македонија се движи меѓу

1-2% за периодот од 2003-2013 година, или во просек 1,4%. Овој податок уште еднаш го потврдува претходниот заклучок дека Источниот регион има исклучително скроман туристички развој мерен низ вкупно остварениот број ноќевања.

Табела бр. 3. Ноќевања по статистички региони во Македонија, 2003-2013

Година/Регион	Вардарски	Источен	Југозападен	Југоисточен	Пелагониски	Полошки	Североисточен	Скопски
2003	30 859	22 171	1 339 022	169 100	202 424	39 536	6 365	197 390
2004	17 772	26 406	1 170 481	233 738	176 930	53 450	5 684	180 973
2005	15 803	19 909	1 288 135	208 858	178 814	50 476	6 066	201 980
2006	16 880	28 989	1 244 487	218 077	155 461	53 824	4 003	195 674
2007	15 530	21 694	1 351 806	211 619	152 726	37 986	5 677	222 674
2008	13 861	28 449	1 452 205	260 351	171 928	45 345	5 130	258 251
2009	17 228	27 509	1 326 192	277 030	139 699	61 146	6 247	246 555
2010	20 137	25 687	1 168 824	262 787	170 354	61 455	5 628	305 345
2011	21 139	28 852	1 209 187	312 377	208 918	54 787	6 807	330 967
2012	25 989	37 358	1 198 260	305 163	174 304	56 055	7 920	346 643
2013	30 840	42 222	1 152 651	327 279	162 752	61 652	8 244	371 535

Извор: Државен завод за статистика (различни години).



Графикон бр. 1. Туристички текови во Источниот регион, 2003-2013

На графиконот бр. 1 се прикажани туристичките текови (вкупен број туристи и вкупно остварени ноќевања) во Источниот регион од Македонија за анализираниот период. Веднаш е забележливо дека од 2011 година, постои повеќекратно зголемување и на двата индикатори на туристички развој. Имено, во 2013 година евидентирани се 2,4 пати повеќе туристи и 2 пати

повеќе ноќевања споредено со 2003 година. Иако ова е позитивен тренд кој заслужува внимание и укажува на залагањата за унапредување на туристичкиот развој на Источниот регион, сепак тој споредено со другите региони прилично заостанува во туристичка смисла.

Дали и во колкава мерка е одржливоста и исплатливоста на туристичкиот развој, и преку индикаторот се проценува просечна должина на престојот на туристите. Од табелата бр. 4 се забележува дека просечната должина на престој на туристите во Источниот регион во периодот 2003-2013 година, се движи помеѓу 1,97-2,68 дена, или во просек 2,19 дена, што е речиси идентично како во Полошкиот регион. Пократок престој имаат Североисточниот регион (1,64 дена), Вардарскиот регион (1,93 дена) и Скопскиот (1,95 дена). Подолг просечен престој на туристите имаат: Пелагонискиот регион (2,79 дена), Југоисточниот регион (3,49 дена) и Југозападниот регион кој е лидер во Македонија со 5,11 дена. Просечната должина на престој на туристите во Македонија за анализираниот период изнесува 3,64 дена што е за 1,7 пати повеќе од просекот на Источниот регион.

Ова покажува дека има простор - уште многу да се работи на полето на продолжување на должината на престојот на туристите во Источниот регион. Алармантен е податокот дека во почетните години на анализираниот период (табела бр. 4, 2003 и 2004 година) туристите престојувале половина ден подолго отколку во последните години (табела бр. 4, 2012 и 2013 година). Оттука произлегува потребата за внесување нови содржини и атракции во туристичката понуда на Источниот регион.

Табела бр. 4. Просечна должина на престој, 2003-2013 (денови)

Година/Регион	Вардарски	Источен	Југозападен	Југоисточен	Пелагониски	Полошки	Североисточен	Скопски
2003	2,43	2,58	5,55	4,79	3,18	2,43	1,40	1,96
2004	2,13	2,68	5,25	5,30	3,12	2,36	1,69	1,87
2005	2,09	2,12	5,45	3,38	3,05	2,46	1,65	1,81
2006	2,07	2,40	5,34	3,72	2,99	2,46	1,65	1,76
2007	1,84	2,01	5,30	3,20	2,95	2,21	1,55	1,81
2008	1,78	2,07	5,25	3,10	2,72	2,37	1,51	1,87
2009	1,82	2,17	5,15	3,04	2,75	1,94	1,75	1,88
2010	1,90	1,97	4,98	3,10	2,44	1,93	1,82	2,21
2011	1,75	2,12	4,84	2,88	2,73	1,88	1,79	2,15
2012	1,64	1,98	4,77	2,85	2,42	1,88	1,78	2,11
2013	1,79	2,04	4,35	2,98	2,31	2,00	1,48	2,04
Просек 03-13	1,93	2,19	5,11	3,49	2,79	2,17	1,64	1,95

Извор: Пресметки на авторот според Државен завод за статистика (различни години).

Анализата на хотелските сместувачки капацитети е важна бидејќи може да укаже на (не)соодветност на туристичката сместувачка понуда. Имено, при компаративна анализа на проценетите потреби од хотелски легла со постоечката хотелска понуда во Македонија, укажано е на нивна предимензионираност (Petrevska, 2013). Затоа, ова прашање води кон заклучокот дали креаторите задолжени за развојната туристичка политика треба да преземат мерки и активности за унапредување на конкурентноста на Источниот регион. Табелите бр. 5 и бр. 6 даваат приказ на сместувачките капацитети на осумте плански региони во Македонија за периодот 2008-2013 година.

Од табелата бр. 5 се забележува дека Источниот регион во просек опфаќа скромни 2,2% од вкупниот број хотелски соби во Македонија. Поконкретно, Источниот регион во просек има 580 соби што е повеќе само од Североисточниот регион (298 соби), а речиси исто како Вардарскиот региони (598 соби) кои важат за најмалку туристички развиени региони во Македонија. Источниот регион има 1,8 пати помал просечен број соби од Полошкиот регион (598 соби), 3,8 пати помалку од Југоисточниот регион (2 212 соби), 5,7 пати помалку од Пелагонискиот регион (3 282 соби) и дури фантастични 27,8 пати помалку споредено со туристичкиот лидер од сите региони во Македонија - Југозападниот регион (16 109 соби).

Табела бр. 5. Хотелски соби по статистички региони во Македонија, 2008-2013

Година/Регион	Вардарски	Источен	Југозападен	Југоисточен	Пелагониски	Полошки	Североисточен	Скопски
2008	550	588	16 154	2 095	3 053	1 020	291	2 201
2009	508	598	16 369	2 152	3 102	1 080	297	2 284
2010	554	533	16 013	2 105	3 390	1 011	292	2 291
2011	589	544	16 033	2 277	3 330	1 018	302	2 355
2012	699	599	16 035	2 298	3 497	1 014	306	2 439
2013	690	620	16 050	2 346	3 322	1 072	300	2 487
Просек 08-13	598	580	16 109	2 212	3 282	1 036	298	2 343

*Извор:* Државен завод за статистика (различни години).

Идентичен заклучок може да се извлече од податоците прикажани во табелата бр. 6 кои се однесуваат на хотелските легла. Повторно, просечниот број легла во Источниот регион (1 699) е поголем само од Североисточниот регион (697 легла) и од Вардарскиот региони (1 618 легла) кои се туристички најмалку развиени региони во Македонија. Источниот регион во просек опфаќа незначителни 2,4% од вкупно евидентираните хотелски легла во Македонија. Според тоа, Источниот регион заостанува за 1,8 пати зад Полошкиот регион (3 093 легла), 3,5 пати зад



Југоисточниот регион (5 969 легла), 5,8 пати зад Пелагонискиот регион (9 783 легла) и повторно недостижни 24,5 пати помалку споредено со Југозападниот регион (41 598 легла).

Табела бр. 6. Легла по статистички региони во Македонија, 2008-2013

Година/Регион	Вардарски	Источен	Југозападен	Југоисточен	Пелагониски	Полошки	Североисточен	Скопски
2008	1 504	1 729	41 703	5 893	8 993	3 046	800	5 429
2009	1 360	1 718	42 103	5 750	8 999	3 182	805	5 644
2010	1 496	1 591	41 458	5 714	10 229	3 057	633	4 914
2011	1 701	1 606	41 454	6 069	10 165	3 058	645	5 039
2012	1 829	1 721	41 458	6 088	10 310	3 059	653	5 169
2013	1 819	1 826	41 411	6 298	10 001	3 153	647	5 142
Просек 08-13	1 618	1 699	41 598	5 969	9 783	3 093	697	5 223

Извор: Државен завод за статистика (различни години).

Табела бр. 7. Социо-економски индикатори по статистички региони во Македонија, 2011

Регион	Процена на население	Стапка на природен прираст	Стапка на вработеност	Стапка на невработеност	Просечна исплатена нето плата по вработен (ден.)	Број на активни деловни субјекти	БДП по жител* (ден.)
Вардарски	153 822	-0,3	38,0	36,4	16 126	5 858	206 667
Источен	179 387	-1,9	48,7	16,4	15 131	5 845	206 770
Југозападен	221 517	1,3	32,4	42,8	18 499	7 385	155 572
Југоисточен	173 056	0,4	64,4	9,3	16 169	6 248	219 714
Пелагониски	233 628	-3,0	43,8	31,4	19 312	8 308	225 437
Полошки	315 964	3,7	30,0	31,8	19 784	7 100	98 848
Североисточен	175 266	1,4	21,7	59,6	17 009	4 279	108 664
Скопски	605 899	4,3	38,9	30,7	24 693	28 095	314 809

Извор: Државен завод за статистика (2012: 93-107).

Забелешка: \*Податоци за 2010.

Понатамошната анализа продолжува со споредување на социјалните влијанија на туризмот врз регионалниот развој. За таа цел, во табелата бр. 7 прикажани се дел од основните социо-економски индикатори по статистички региони за 2011 година, како последна година со расположлив податок.

Демографските индикатори на регионално ниво прикажани во табелата бр. 7 укажуваат на постоење значителни разлики што водат до големи диспропорции во територијалната дистрибуција на населението. Имено, Скопскиот регион опфаќа една третина од вкупната популација на Македонија што го потврдува претходно споменатиот заклучок за постоењето моноцентричен развој. Воедно, може да се забележат разлики во стапката на природниот прираст. Имено, речиси половина од регионите имаат негативна стапка (Пелагонискиот регион - 3, Источниот регион -1,9, Вардарскиот регион -0,3), што укажува на неповолна демографска политика. Единствено Скопскиот регион (4,3) и Полошкиот регион (3,7) бележат демографска експанзија.

Стапките на вработеност и невработеност по региони укажуваат осцилации (нееднаквости) по однос на стапките на национално ниво. Така, стапките на вработеност во Југоисточниот (64,4%), Источниот (48,7%), Пелагонискиот (43,8%) и Скопскиот регион (38,9%) се над стапката на вработеност на национално ниво (38,4%). Стапката на невработеност во Источниот регион е 16,4% што, со исклучок на Југоисточниот регион, претставува најниска стапка. Сепак, имајќи предвид дека туризмот е добар извор на креирање работни места, потребно е да се вложат дополнителни напори за подобрување на ова прашање.

Во однос на просечно исплатената нето плата по вработен, статистичките податоци покажуваат дека сите осум плански региони се под просекот на Македонија (20 847 денари) со исклучок на Скопскиот регион (24 693 ден.). Источниот регион има 15 131 денари просечно исплатена нето плата по вработен што е убедливо најмалку споредено со сите региони во Македонија. Поконкретно, овој регион има за 27,4% помалку нето плата по вработен споредено со националниот просек, и дури 38,7% помалку споредено со Скопскиот регион.

Што се однесува до БДП по жител, од табелата бр. 7 се забележува дека во Скопскиот регион е највисок (314 809 денари), а најнизок во Полошкиот (98 848 ден.). Споредено со БДП по жител на ниво на Македонија (211 246 денари), само три региони имаат повисок БДП (Скопски, Пелагониски и Југоисточен), додека сите останати региони имаат помал БДП по жител (Источен – 206 770 денари, Вардарски – 206 667 денари, Југозападен – 155 572 денари, Североисточен – 108 664 денари и Полошки – 98 848 денари).

Понатаму, во табелата бр. 8 прикажани се податоци за бројот на активните деловни субјекти по региони. Се забележува дека најголем број се регистрирани во Скопскиот регион, што е логично и очекувано имајќи предвид дека Скопје е главен град во кој е концентрирана речиси целокупната стопанска активност од Македонија. Во Источниот регион се регистрирани 5 845 активни деловни субјекти, речиси идентично со Вардарскиот регион, незначително повеќе споредено со Североисточниот регион, но затоа е 1,1-1,4 пати помалку споредено со Југоисточниот, Полошкиот, Југозападниот и Пелагонискиот регион. Како загрижувачки, треба да се спомене фактот дека бројот на активните претпријатија генерално се намалува во сите региони (табела бр. 8). Така, во Македонија во 2011 година е забележан за 3,2% помал број активни претпријатија споредено со 2010 година, што се објаснува со негативни последици од светската финансиска криза. Во просек, на ниво на региони тоа намалување се движи околу 1%.

Во Источниот регион намалувањето на бројот на активните претпријатија во 2011 година е поизразено и изнесува 3,7%. Од податоците презентирани во табелата бр. 8 се заклучува дека најголем дел од 38,4% отпаѓа на Скопскиот регион, додека Источниот регион опфаќа само 8% од сите активни претпријатија од Македонија. Ова, надополнето со другите заклучоци претставуваат значајни пречки за унапредување на туристичкиот развој на овој регион.

Табела бр. 8. Активни претпријатија по статистички региони во Македонија, 2009-2011

Регион/Година	2009	2010	2011
Вардарски	5 567	5 915	5 858
Источен	5 788	6 069	5 845
Југозападен	7 119	7 386	7 385
Југоисточен	6 032	6 488	6 248
Пелагониски	8 130	8 272	8 308
Полошки	6 577	7 280	7 100
Североисточен	4 190	4 397	4 279
Скопски	27 307	29 690	28 095
<i>Македонија</i>	70 710	75 497	73 118

Извор: Државен завод за статистика (2012: 76).

Табела бр. 9. Инвестиции во основни средства кај објекти за сместување и сервисни дејности со храна\* по статистички региони во Македонија, 2010 (мил. ден.)

Вардарски	459
Источен	559
Југозападен	277
Југоисточен	2 112
Пелагониски	387
Полошки	720
Североисточен	530
Скопски	7 176
<i>Македонија</i>	12 220

Извор: Државен завод за статистика (2012: 45).

*Забелешка:* \*Покрај објекти за сместување и сервисни дејности со храна, опфатени се инвестиции во основни средства во дејностите: трговија на големо и мало, поправка на моторни возила и мотоцикли и транспорт и складирање.

Во табелата бр. 9 се прикажани селектирани податоци за инвестиции во основни средства кои се однесуваат само на секторот Трговија на големо и мало, Поправка на моторни возила и мотоцикли, Транспорт и складирање и Објекти за сместување и сервисни дејности со храна.

Поконкретно, прикажана е вредноста на инвестициите во основните средства по деловни објекти за сите осум плански региони. Генерално, дистрибуцијата на регионалните инвестиции во основни средства се пресметува по комбиниран метод, па поголемиот дел инвестиции кој се однесува на државните претпријатија е пресметан според методата „долу-горе“. Притоа, вредноста на инвестициите во основни средства е распределена според седиштето на деловното претпријатие и активната на инвестицијата. Сепак, можно е пресметките за одделни региони да се преценети или потценети поради недостаток на релевантни податоци. Доколку се гледа на национално ниво, според дистрибуција по сектори, овој сектор учествува со 14,7% во вкупните инвестиции во основни средства во Македонија. Очекувано, Скопскиот регион има најголемо учество од 58,7%, додека Источниот регион учествува со скромни 4,6%. Тоа укажува на потребата од преземање итни мерки и активности за зголемување на инвестициите во овој регион и унапредување на неговиот развој.

Во табелата бр. 10 дадени се подетални индикатори од кои може да се процени развиеноста на угостителскиот сектор по одделни региони во Македонија. Се забележува дека Скопскиот заедно со Југозападниот регион имаат апсолутна доминација опфаќајќи речиси половина од вкупниот број угостителски претпријатија, вработените, седиштата и остварениот угостителски промет. Источниот регион опфаќа 11,1% од сите регистрирани угостителски претпријатија во Македонија (или 123 претпријатија), 7,2% од вработените (или 710 вработени), додека угостителските капацитети опфаќаат 7,7% од сите евидентирани седишта во Македонија (7 296 седишта). По однос на вкупно остварениот угостителски промет, во 2011 година Источниот регион остварил 426 416 000 денари, што е само скромни 6,7% од вкупно реализираниот угостителски промет во Македонија.

Табела бр. 10. Податоци за угостителство по статистички региони во Македонија, 2011

Регион	Претпријатие	Вработени	Седишта	Вкупен промет* (000 ден.)
Вардарски	114	803	9 787	400 505
Источен	123	710	7 296	426 416
Југозападен	176	2 023	23 648	1 378 674
Југоисточен	140	1 774	10 419	619 023
Пелагониски	142	966	10 936	414 562
Полошки	131	615	8 131	381 107
Североисточен	123	638	10 264	318 315
Скопски	164	2 331	14 360	2 414 811
<i>Македонија</i>	1 113	9 860	94 851	6 353 413

Извор: Државен завод за статистика (2012: 88).

Забелешка: \*Вклучува промет остварен од пијалаци, храна и напитоци, ноќевања и друг угостителски промет.

Поради многубројните позитивни економски придобивки, Македонија го има идентификувано туризмот како национална стратегиска ориентација. Во таа насока, идентификувани се пет тематски туристички кластери коишто се препорачани како почетна основа за унапредување на туристичкиот развој на Македонија (Планет, 2011: 71). Така, до 2015 година се избрани следните кластери за насочен развој на туризмот: езерски туризам, вински туризам, културен туризам, рурален туризам, и планински туризам и активности во природа.

Табела бр. 11. Туристички потенцијали на Источниот регион

Берово	Рурален туризам, манифестации, активности на планинскиот туризам, езерски туризам, еко-туризам.
Штип	Градски туризам, манифестации, активности на културниот туризам, бањски центри, вински туризам.
Делчево	Еко-туризам, рурален туризам, алтернативни форми на туризмот.
Кочани	Бањски центри, активности на планинскиот туризам, активности на речниот туризам, лов, риболов, еко-туризам, алтернативни форми на туризмот.
Лесново	Активности на културниот туризам, еко-туризам.
Виница	Активности на културниот туризам, еко-туризам.

Извор: Планет. (2011: 40).

Во табелата бр. 11 се прикажани делови од туристичките потенцијали на Источниот регион кои може да резултираат со позитивни исходи доколку се преземат соодветни мерки и активности. Сепак, доколку се направи споредување на потенцијалите со резултатите од претходните анализи, јасен е заклучокот дека постои недостаток на координирани активности за валоризација на туристичките потенцијали кои ги има Источниот регион, а се во насока на различни форми на туризам: рурален, езерски, еко, бањски, вински, културен, манифестации, како и активности на планинскиот и речниот туризам.

## 6. ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Позитивните ефекти од развојот на туризмот во Македонија се манифестираат со порастот на туристи на годишно ниво. Особено неговите влијанија се големи врз регионалниот развој, па земјите во развој како Македонија, во него гледаат можност за економски напредок. Имено, туристичкиот развој е поврзан со регионалниот развој бидејќи е поврзан со низа активности, како на пример: креирањето нови работни места, развој на сообраќајната мрежа, урбанизација на просторот и сл.

Истражувањето покажа дека Источниот регион во Македонија бележи скроман туристички развој и покрај многубројните потенцијали кои ги поседува. Тоа укажува на постоењето бројни пречки за регионален развој преку туризмот, што првенствено се гледа во недостатокот на критична маса корисници и понудувачи. Локалната потрошувачка база

очигледно е премала за да ја поддржи разновидноста на бизнисот. Последователно, тешко може да се развие соодветен туристички производ, па многу регионални дестинации стануваат туристички „моноцентри“ со ограничен број производи за понуда. Понатаму, се создава голем притисок врз постоечкиот туристички пазар, што резултира со зголемен притисок врз туристичката инфраструктура, особено врз транспортот и дестинацискиот маркетинг. Истовремено, расте потребата за соработка помеѓу туристичкиот сектор од Источниот регион со останатите седум региони во Македонија, заради поврзување на повеќе дестинации во едно единствено доживување на туристите и исплатливост на патувањето.

Имајќи предвид дека регионалната развојна политика е поширок поим од туристичката политика, истата може да придонесе за унапредување на постоечката туристичка понуда на регионот. Во таа насока, за да може економските придобивки од туризмот да бидат далеку поголеми од сегашните, се препорачува во Источниот регион да се преземат низа активности, како:

- Поставување соодветна организациска структура задолжена за планирање и развој на туризмот на регионално ниво;
- Координирање на активностите помеѓу чинителните на локално, регионално и национално ниво;
- Унапредување на врските помеѓу туризмот и другите сектори;
- Продолжување на просечната должина на престој на туристите преку збогатување на содржинскиот дел од туристичката понуда (конгреси, фестивали, и други настани);
- Поддршка на буџетот на локалната самоуправа и на Центарот за развој на Источниот плански регион за туристичка промоција на регионот;
- Поагресивна промоција и претставување на Источниот регион како туристичка дестинација дома и во странство;
- Зајакнат маркетинг за атрактивностите што ги има регионот (бањи, културно наследство, манифестации и други настани) и креирање препознатлив туристички производ;
- Зголемување на владините инвестиции во развој на туризмот и угостителството (субвенции за развој на бањскиот и велнес туризмот, креирање стабилна средина за вработување, инфраструктурна, фискална и политичка клима и сл.);
- Поддржување на приватниот сектор и креирање јавно-приватни партнерства за капитални проекти важни за развој на туризмот;
- Спроведување кампањи за подигање на свеста на локалното население за придобивките од туризмот;
- Подигнување на платите за квалификуваните работни места од туризмот и угостителството;
- Воспоставување професионални асоцијации за планирање и унапредување на туристичкиот развој;
- Формирање и раководење со туристички информативни центри задолжени за промоција на регионот;

- Унапредување на знаењата и вештините на работната сила ангажирана во туризмот и угостителството;
- Следење на најновите трендови во програмите за регионален развој, особено насочени кон туризмот и кои имаат веднаш забележливи и мерливи ефекти врз локалната заедница;
- Формулирање среднорочна развојна политика за туризам, план и активности и сл.

Од анализираните податоци може да се извлечат корисни сознанија за досегашниот туристички развој на Источниот регион во Македонија, како и за потенцијалните предизвици со кои се соочува. Воедно, студијата алармира до сите креатори на туристичката политика дека туризмот е потребно да се набљудува како дел од сеопфатната стратегија за регионален развој на Македонија.

## БЛАГОДАРНОСТ

Трудот е дел од пошироко истражување во рамки на проектот „Детерминирање на туристичките настани во Источниот регион на Република Македонија“ финансиран од Универзитетот „Гоце Делчев“ – Штип (Реф. бр. 0201-165/6 и 0801-139/31).

## КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Atherton, TC. (1992). Tourism, Economics and the Environment: Some Aspects of Regulation in Australia, in Stanton, P. J. (ed) Benefits and Costs of Tourism: Proceedings of a National Research Conference October 3-4, Marine Resort, Nelson Bay. New South Wales. Institute of Industrial Economics, University of Newcastle, 293-305.
- Babu, S. S., Mishra, S. & Parida, B. B. (2008). *Tourism development revisited: concepts, issues and paradigms*. Saga Pubns.
- Bartlett, W., Cipusheva, H., Nikolov, M. & Shukarov, M. (2010). The quality of life and regional development in FYR Macedonia. *Croatian Economic Survey*, 12(1): 121-162.
- Bessière, J. (1998). Local development and heritage: traditional food and cuisine as tourist attractions in rural areas. *Sociologia Ruralis*, 38 (1): 21-34.
- Blaine, T. & Golan, M. (1993). Demand for Rural Tourism: An Exploratory Study. *Annals of Tourism Research*, 20: 770-773.
- Butler, R., Hall, CM. & Jenkins, JM. (1998). *Tourism and recreation in rural areas*. John Wiley & Sons, Chichester.
- Ciotir, I. & Scutariu, AL. (2009). A statistical analysis of the North-east region of Romania compared to the others in terms of tourist activity. The Annals of The "Ștefan cel Mare" University of Suceava, 9, 2(10): 273-280.

- Constantin, D. (2000). Tourism and Environmentally Sustainable Regional Development: The Case of Romania. 40th Congress of the European Regional Science Association, 29 August-1 Sept 2000.
- Crompton, J.L. (1993). Economic impact analysis: Myths and misapplication, *Trends*, 30(4), 9-14.
- Chuang, S.T. (2010). Rural tourism: perspectives from social exchange theory, *Social Behavior and Personality*. 38(10): 1313-1322.
- Cypher, M.J. & Dietz, L.J. (2009). *The process of economic development*, Routledge.
- Dernoi, I. (1991). About Rural and Farm Tourism. *Tourism recreation research*, 16(1): 3-6.
- Dimitrov, N. & Petrevska, B. (2012). Rural tourism development zones: the case of Macedonia. *Researches review of the Department of geography, tourism and hotel management*, 41: 152-162.
- Frechtling, D.C. (1994). Assessing the economic impacts of travel and tourism - Introduction to travel economic impact estimation, in: Ritchie, J. R. B., Goeldner, C. R. (Eds). *Travel, Tourism and Hospitality Research*, John Wiley and Sons.
- Grabowski, R., Self, S. & Shields, P.M. (2007). *Economic Development; A Regional, Institutional and Historical Approach*, Sharpe Inc.
- Giaoutzi, M. & Nijkamp, P. (2006). *Tourism and regional development – new pathways*. Ashgate Publishing, Ltd.
- Hall, C.M. & Jenkins, J.M. (1998). "The Policy Dimensions of Rural Tourism and Recreation". In: Butler, R. et al. (eds.), *Tourism and Recreation in Rural Areas*, John Wiley & Sons, 19-42.
- Hall, D. & Richards, G. (2002). *Tourism and sustainable community development*, London.
- Hayami, Y. & Godo, Y. (2005). *Development Economics: from the Poverty to the Wealth of Nations*, Oxford University Press.
- Huybers, T. (2007). *Tourism and developing countries*. Edward Elgar Publishing.
- Jenkins, J., Hall, C.M. & Troughton, M. (1998). The restructuring of rural economies: rural tourism and recreation as a government response. In: Butler, R., Hall, C.M., Jenkins, J. (eds.), *Tourism and Recreation in Rural Areas*, John Wiley & Sons, 43-68.
- Јеремик, Д. (1971). *Туристичките региони во Македонија*, Скопје.
- Kanbur, R. (2003). *Conceptual challenges in poverty and inequality: Onedevlopment economist's perspective*, Cornell University.
- Lundberg, D., Donald, E., Krishnamoorthy, M., Stavenga, H. (1995). *Tourism Economics*, John-Wiley.
- Мариноски, Н. (1998). *Туристичка географија на Македонија*, ФТУ - Охрид.
- Osberg, L. & Sharpe, A. (2003). *Human Well Being and Economic Well Being; What Values Are Implicit in Current Indices?*, Canada.
- Панов, М. (1972). *Туристичка географија со основи на туризам*, ФТУ - Охрид.
- Планет. (2011). Техничка помош за ревизија и имплементација на Националната стратегија за развој на туризмот на Република Македонија 2009-2013. Министерство за економија на Република Македонија/ Светска банка – БЕРИС проект.
- Pearce, D. & Butler, R. (2002). *Contemporary issues in tourism development*. Routledge.



- Petrevska, B. (2011). Economic Planning of Tourism Demand in Macedonia. *Economic Development*, 3/2010: 133-145.
- Petrevska, B. (2012). Tourism contribution to regional development: best practice in Macedonia, *Journal of Community Positive Practices*, 12(3/2012), 425-440.
- Petrevska, B. (2013). Empirical evidence on calculating optimum hotel accommodation supply, *Wulfenia Journal*, 20(7), 2-15.
- Petrevska, B. & Dimitrov, N. (2013). Planning rural tourism development in Macedonia, *Journal of Process Management – New Technologies*, 1(3), 63-68.
- Petrevska, B. & Manasieva Gerasimova, V. (2012). Tourism in Regional Development: Empirical Evidence, *Innovative Issues and Approaches in Social Sciences*, 5(2): 6-20.
- Petrevska, B. & Nestoroska, I. (2015). *Economics of Tourism: Recent Developments in Macedonia*, LAMBERT Academic Publishing.
- Ploeg, JD. & Renting, H. (2000). Impact and potential: A comparative Review of European Rural Development Practice. *Sociologia ruralis* 40(4): 529-543.
- Ploeg, JD., Renting, H., Bruner, G., Knickel, K., Manion, J., Marsden, T., Roest, DK., Sevilla-Guyman, E. & Ventura, F. (2000). Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia ruralis* 40(4): 391-408.
- Raina, AK. & Agarwal, SK. (2004). *The essence of tourism development: dynamics, philosophy and strategies*, Sarup & Sons.
- Rayan, T. (2010). *Tourism development*. Lambert Academic Publishing.
- Ramos, AD. & Jiménez, PS. (2008). *Tourism development: economics, management and strategy*. Nova Science Pub.
- Roberts, L. & Hall, D. (2001). *Rural Tourism and Recreation: Principles to Practice*. CABI Publishing: Wallingford.
- Soubbotina, T. (2004). *Beyond Economic Growth: An Introduction to Sustainable Development*, The World Bank.
- Стојмилов, А. (1993). *Туристичка географија*, Скопје.
- Simpson, MC. (2008). Community benefit, tourism initiative: A conceptual oxymoron. *Tourism Management*, 29: 1-18.
- Stabler, M., Papatheodorou, A. & Sinclair, TM. (2010). *The economics of tourism*. Taylor & Francis.
- Државен завод за статистика на Република Македонија. (2012). *Регионите во Република Македонија 2012*, Скопје.
- Државен завод за статистика на Република Македонија. (различни години). Статистички годишник, Скопје.
- .Sharpley, R. & Telfer, DJ. (2002). *Tourism and development: concepts and issues*. Channel View Publications.
- Sharma, KK. (2004). *Tourism and regional development*, Sarup & Sons.
- Telfer, DJ. & Sharpley, R. (2008). *Tourism and development in the developing world*. Taylor & Francis.
- Todaro, PM. & Smith, CS. (2009). *Economic Development*, Pearson Education Lmted.

Влада на Република Македонија. Министерство за животна средина и просторно планирање. (2009а). Национална стратегија за одржлив развој, Скопје.

Влада на Република Македонија. Министерство за локална самоуправа. (2009а). Национална стратегија за регионален развој, Скопје.

Влада на Република Македонија. Министерство за економија. (2012). Национална стратегија за развој на туризмот, Скопје.